Բելոռուսիայի Գերագույն խորհրդի պաշտոնաթերթ «Նարոդնայա գազետայի» թղթակցի եւ մի շարք արտասահմանյան (կանադացի, չեխ, ճապոնացի, ամերիկացի) լրագրողների հետ «Ազգ»-ի թղթակից ԼԵՒՈՆ ԱՐՍԵՆՅԱՆԸ մայիսի 17-ից 18-ը եղավ Գորիսում: Նպատակը տեղում փախստականների վիճակին ծանոթանալն էր:

«Պատերազմն գցում ես դեռ ուղղաթիռում, երբ օդաչուները հրահանգավորում են, թե կրակոցների դեպքում ինչ պետք է անել:

Գորիսի շրջխորհրդի ընկերները մեզ ուղեկցեցին մինչեւ սահմանամերձ գոտի եւ զգուշացրին, որ միջանկյալ գոտու անցնելը վտանգավոր է: Այդ կիլոմետրանոց տարածքը ոտքով անցանք: Ընդառաջ եկան դեսանտային կորքերի համազգեստներով ավտոմատավորներ: Ռուս զինվորներն իրենց բավականին հանգիստ ու հանդարտ էին պահում, բայց երեւում էր, որ ենթարկվում են համազգեստի տակից փողկապ եւ սպիտակ վերնաշապիկ հագած ոմն ադրբեջանցու: Նա խստիվ արգելեց լուսանկարչական կամ տեսախցիկներով նկարահանումները եւ որպես նախազգուշացում ավտոմատն ուսից իջեցնելու շարժում արեց... «Հավաքեք բոլորին, տարեք հայկական տարածք եւ այնտեղ նրանց հետ զրուցեք, նկարահանեք, կերակրեք»: Բոլոր տեսակի բացատրությունները ավելորդ էին. համարում էր, որ ասածն էլ պետք եղածից ավելին է: Ստիպված ետ դարձանք՝ մասամբ բավարարվելով հեռվից նշմարվող մարդկանց խմբերի, ունեցվածքի կույտերի նկարահանումներով:

Այդ երեկո Հայաստանից պատգամավորական խումբ եկավ՝ իր հետ բերելով փախստականներին իրենց տները ուղարկելու մասին որոշումը: Պատգամավորները սպասում էին, թե ըստ նախնական պայմանավորվածության՝ երբ են նրանց ուղղաթիռներով կամ ավտոբուսներով ետ տանելու:

Նման կոտորած տեսած մարդիկ, բնականաբար, չէին կարող անպաշտպան գոյություն համաձայնել: Սա հերոսության հարց չէ: Գործում էր ինքնապաշտպանական բնազդը: Միայն ամենաանհրաժեշտը փրկած պառավ ծերունիների ու կանանց, վատառողջների նկատմամբ ցանկացած քաղաքական որոշում ուղղակի մարդասիրական չէ:

Իհարկե, ավտոբուսներն էլ չեկան, ուղղաթիռներն էլ՝ Գորբաչովի մյուս խոստումների կատարման ոգով:

Առավոտյան նորից փորձեցինք անցնել ադրբեջանական հատված, փախստականների ճամբար: Այդ ադրբեջանցին այլեւս չըկար: Կարողացանք խառնվել ժողովրդին, իսկ հետո զինվորական հրամանատարության հետ մի կերպ լեզու գտանք, օգնեց իմ ունեցած մոսկովյան թղթակցի վկայականը:

Առաջին օգնությունը ջուր, թեյ ու հաց էր:

Հայկական այս հողին այսքան մոտ՝ նրանք չեն կարողանում այստեղ գալ. չկա համապատասխան որոշում: Նրանք էլ են ասում, որ եթե սովետական զինվորները չլինեին՝ «թուրքերը գյուղ չէին մտնի»: Ցանկացած հարցին խմբով են պատասխանում, շատ անգամ առանց ներկայանալու, խառնիխուռն...

Հադրութի շրջանի տարբեր՝ Դոլանլար, Արեւշատ, Նորաշեն եւ այլ գյուղերից են այս փախստականները, որոնց մեջ գոնե միջին տարիք ունեցողներին մատների վրա կարելի է հաշվել...

— Չէ՛, չէ՛, չէ՛, չէ՛: Քեզ մատաղ, հետ չենք գնա: Ամբողջը ավերել են, չէինք էլ համցրել դուրս գալ՝ մեր ամբողջ ունեցած-չունեցածը տարան:

— Այնտեղ մնալը վտանգավոր է: Հայաստանում բարեկամներ ունենք, կարող ենք դիմանալ, մինչեւ տուն կսարքենք, կամ ձեռք բերենք: Մինչեւ մի տեղ ապաստան գտնենք:

— Ֆենյա Աստրյան: 1988-ի նոյեմբերի 27-ին փախել էինք Բաքվից: Եկանք Երեւան՝ երկրաշարժ եղավ: Տեղափոխվեցինք Ստեփանակերտ, այնտեղից էլ գյուղ՝ տուն ունեինք: Հիմա էլ... Հավերժ փախստական

Պատրաստվում էինք Երեւան վերադառնալ, երբ իմացանք, որ Տեղ գյուղի սահմանների մոտ իջեցնում են Բերդաձորի փախստականներին: Նրանց մոտենալ ոչ ոք խորհուրդ չէր տալիս՝ բոլոր կողմերից շրջապատված էին օմոնականներով: Վերջիններս կարծես պաշտպանում էին մի 35-40 տարեկան տղամարդու «անվտանգությունը»: Նա ներկայացավ իբրեւ «Ակերբայջան» թերթի սեփական թղթակից, ժողպատգամավոր Նուրիեւ Ջումշուդ Կուրբանօղլի: Իսկ ես՝ «Ռաբոտնիցա» հանդեսի թղթակից: Ստորեւ ներկայացնում ենք նրա հետ հարցազրույցը:

Ո՛Չ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ, Ո՛Չ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ

Այսպիսին է այսօր Արցախից բռնի տեղահանված երկու հազարի չափ հայերի բնակության վայրը, հացեն՝ Հայաստանի եւ Ադրբեջանի սահմանների միջեւ ընկած չեզոք գոտին: Այստեղ են նրանց այցելում Ադրբեջանի ժողպատգամավորները, որոնք «մարդասիրական գործողություններ» են որակում «սահմանային, ծանր, լարված շրջաններից մարդկանց տեղափոխելը»:

«Մենք ես չենք գնա»

— Մայիսի 13-ի օրը մեզ համար շատ վատ բացվեց: Զինվորականները օմոնականների հետ միասին ներխուժեցին գյուղ, ընդ որում՝ զինվորականներն ավելի՝ քիչ էին: Ցակն վրա արեցին ամեն ինչ: Ասացին որ երկու օրից պիտի հեռանանք: Մայիսի 15-ին թուրքերը վերադարձան, բայց ոչինչ չարեցին, գյուղի վերեւը մի քանի ժամ մնացին ու հեռացան: Այո՛, կրակոցներ եղան: Հաջորդ օրը նորից եկան: Ավտոմատների զորությամբ ստիպեցին նոժաբակած հեռանալու մասին գրություններ ստորագրել: Վախեցանք...

— Տղամարդկանց, 6 հոգու, դեռ մայիսի 13-ին էին տարել: Եղբորս էլ — գրպանը ավտոմատի մի պարկում էին գցել ու տարել:

— Կոլտնտեսության նախագահ Արթուր Հայրապետյանին էլ...

— Թեյ չունենք, վրանների տակ ենք: Դժոխքի մեջ էինք: Փոքր երեխաներ են՝ կյանք են ուզում: Շատ եմ խնդրում, մեզ օգնեք: Չեն կարողանում մեզ համար մի տեղ, հող գտնել: Ուզում ենք, որ մեր Սովետական Միությունը մեզ պաշտպանի:

— Երեխաներին ուտելիք պատրաստելու համար էլ ջուր չունենք: Մոտներս եղած հացը գյուղից բերածն է՝ շուտով կվերջանա: Մենք ոչի՛նչ, ասլին կդիմանանք, երեխաներն են մեղք:

— Թուրքի ձեռքից պրծանք, բայց այստեղ, մեր սահմանում, ասվից չենք պրծնի:

ենք...

— Ղազինյան Սաթենիկ: Ո՞նց պատմեմ: 74 տարեկան եմ, չորս օր լավ ապրած չկամ: Թուրքերը տունս մտան՝ դանակներով, նագաններով: Չթողեցին մի բան վերցնեմ: Անկողինն էլ եմ ուրիշից վերցրել, որ գոնե քնեմ:

— Այդ ավտոմատավորները չտապեցնում էին: Տուն էինք թողնում, ո՞նց կարող էինք արագ հավաքվել: Եթե ուշադրություն չէինք դարձնում, հրում էին: Չէին էլ ամաչում: Տեսնում են կին եմ, հավաքվում եմ՝ հրում են ինձ...

— Մեր վերեւը մի մարդ ու կին էին րսպանել: Կովը կթելիս են եղել, հարձակվել էին, սպանել, տավարը քշել-տարել:

— Մեր ձիերը, հնդուհավերը, ճտերը... ինչ ասեմ, ամեն ինչ հավաքեցին՝ տների հետ էլ իրենց տվեցինք: Սրանից ավել ի՞նչ կարող էինք տեսնել...

— Հիմա Հայաստան ենք եկել: Մեր հայերն են, ուզում են թող մեզ պահեն, չեն ուզում՝ թող թուրքերի ձեռքը տան, կոտորեն:

Ակերի պատգամավոր Ջումշուդ Նուրիեւը օմոնականների հետ, հարցազրույցի պահին

«Նրանք իրե՛նք էին ցանկանում տեղափոխվել»

— Ասացեք խնդրեմ, Ադրբեջանը հիմա կոմունիստակա՞ն հանրապետություն է:

— Հը՛մ: Այո՛: Ոչ միայն Ադրբեջանը: Բայց ես կոմունիստ չեմ:

— Կարելի՞ է նաեւ ժողովրդավարական համարել:

— Ոչ՛: Եթե միութենական կոմկուսը, թեկուզ անվանումով ժողովրդավարական չէ, մենք առավել եւս:

— Իսկ դուք ո՞ր խմբավորմանն եք պատկանում:

— Ժողովրդավարական:

— Բաժանու՞մ եք կոմունիստական կառավարության գործելակերպը:

— Ես միութենական հանրաքվեին դեմ էի: Սա իմ դիրքորոշումն է...

— Ուրեմն դուք Ադրբեջանի ինքնիշխանության կողմնակի՞ց եք:

— Ոչ միայն Ադրբեջանի, ինչու՞, բոլոր հանրապետությունների... Եթե կենտրոնը չի կարողանում հարցեր լուծել՝ թող մի կողմ քաշվի: Մենք վաղուց դա փակած կլինեինք... Հայերն էլ...

— Դուք հնարավո՞ր եք համարում, որ եթե կենտրոնը չլիներ, հայերի հետ լեզու կգտնեիք:

— Եթե երկու տարի առաջ չխանգարեին՝ մենք վաղուց ընդհանուր հայտարարի կգայինք: Մենք իրար շատ լավ ենք ճանաչում:

— Հայաստանի խորհրդարանն էլ է պնդում, որ եթե սովետական զորքերը դուրս գան...

— Ո՛չ: Ներկա պահին ո՛չ: Հիմա բանակցությունների սեղանի մոտ նստելը ոչինչ չի տա: Եթե մի երկու տարի առաջ պահանջեին՝ կլիներ: Հիմա ո՛չ:

— Կարծիք կա, որ Ղարաբաղի պրոբլեմը, այս բոլոր գործողությունները հրահրված են կենտրոնի կողմից:

— Այո՛, ճիշտ է: Լեռնային Ղարաբաղը դանդաղ գործողության ռումբ էր: Հետո Մոլդովան, Վրաստանը, Մերձբալթիկան... ամեն տեղ էլ ազգային փոքրամասնություններ կան ու ամեն տեղ էլ կարելի է նրանց օգտագործել: Նրանց այդ է պետք:

— Ուրեմն դուք համաձա՞յն եք, որ կենտրոնն է հրահրում այս գործողությունները:

— Այո՛, այո՛, իհարկե: 1988-ին, երբ սկսվեց այս ամենը, կարելի էր կարգավորել, բայց նրանց ձեռնտու չէր: Նրանք երեւի գիտեին, որ ապագայում հանրաքվեի, նոր միութենական պայմանագրի հնարավորներ կան: Նրանց Ադրբեջանն ու Հայաստանն էր պետք: Կովկասը:

— Ուրեմն դուք բաժանու՞մ եք նստաշրջանում Ալիեւի արտահայտած այն կարծիքը, թե Ղարաբաղը միտումնավոր դարձրին պաղեստինյան խնդիր, որպեսզի Հայաստանն ու Ադրբեջանը պահեն Միության կազմում:

— Ճնայած ես ադրբեջանցի եմ, բայց Ալիեւին չեմ հավատում: ՊԱԿ-ի գեներալ է, ի՞նչ իմանաս, թե ինչու էին Բաքու բերել: Չե՛մ հավատում:

Ես իրատես եմ, ներկա պահին, ոչ մի հանրապետության Միությունից դուրս գալու հնարավորություն չեն տա: Դժվար է: Մենք դրամ, վալյուտա չունենք՝ ի՞նչ կարող ենք անել...

— Դուք կողմնակի՞ց եք Ադրբեջանի Խ. Միության կազմից դուրս գալուն:

— Ո՞վ այդ հնարավորությունը կընձեռի...

— Իսկ չե՞ք կարծում, որ այս բոլոր գործողությունները հրահրվում են, որովհետեւ Հայաստանը ցանկանում է Միության կազմից դուրս գալ:

— Պարզ, բացահայտ ասում եմ՝ նրանք թույլ չեն տա, որ Հայաստանը Միության կազմից դուրս գա: Կճնշեն այնքան, մինչեւ ստիպի-քծուսիկ ստորագրեն Միութենական պայմանագիրը:

— Այդպես է երեւում: Ու ձեր միջոցով էլ իրականացվում է:

— Միգուցե, եթե Լեռնային Ղարաբաղը չլիներ, Հայաստանի համար մի ուրիշ բան կնախապատրաստեին: Ասենք, լարվածության օջախ Վրաստանում: Մեզ համար էլ է Վրաստանը հարց՝ այնտեղ էլ են ադրբեջանցիներ ապրում...

— Ինչ-որ նոր բա՞ն կմտածեին...

— Այո՞: Լեռնային Ղարաբաղը չլինի՝ ադրբեջանցիների համար Բորչալուն կլինի, հայերի համար Ախալքալաքը, Բոգդանովկան...

— Ասացեք, խնդրեմ, քանի՞ գրոհային է հայտնաբերված Բերդաձորում:

— Ներկա պահին 22 մարդ է ձերբակալված: Որպես լրագրող հետաքրքրվել եմ, 11-ի հետ զրուցել՝ Ռուբեն Վանմայրի Քերոբյան, Տիգրան Լեւոնի Իգիթխանյան, Արմեն Հակոբի Նազարյան, Անդրանիկ Բաղդասարի Հարությունյան, Սամվել Կառլենի Մանուկյան: ՄՈՀՁ-ից՝ Գեւորգ Սենեքերիմի Հալաջյանը, Արմեն Ցոլրիի Դանիելյանը, Գրիշա Արտավազդի Բաղդասարյանը, Ռոբերտ Միքայելի Հարությունյանը (*երկու հոգու անուն չհաջողվեց վերծանել.- խմբ.*): Բոլորը, ինչպես տեսնում եք, հայեր են: Մեծ մասը Երեւանից:

— Նրանց զենքը ձեռքի՞ն են կալանել:

— Այո՛: Մի մասին էլ լրագրող Սալաթան Ասկերովայի, զինվորականների սպանությունների մեղադրանքներով: Ինչպես էր այն տղայի անունը, Համո՞, Արմո՞... Նրանք իրենց մեղքը ճանաչել են:

— Կարելի՞ է նրանց հետ հանդիպել: Կարո՞ղ եք մեզ օգնել:

— Ո՛չ: Նրանք Լաչինում են, բայց արտակարգ դրություն է, նրանց արդեն տեղափոխած կլինեն: Դե՛, ես նրանց հետ զրուցել եմ, նկարահանել: Նրանցից 4-ը Հայաստանից են, մնացած 7-ը տեղացիներ: Նրանք մեղավոր չեն, նրանց ստիպել են:

— Ի՞նչու եք նրանց բռնագաղթեցնում:

Ակերի օմոնականներ

— Չէ՛, սրանք ընդամենը այն երեք գյուղերի բնակիչներն են, որոնք իրենք էին ուզում տեղափոխվել: Ոչ ոք չէր կարողանում նրանց անվտանգությունը երաշխավորել, ոչ ներքին զորքերը, ոչ էլ զինվորականները... Հայերն իրենք էին ցանկանում տեղափոխվել: Նրանք մեղավոր չեն, ես նրանց խղճում եմ:

Պատրաստեցին Լեւոն ԱՐՍԵՆՅԱՆԸ եւ Մենա ԽԱՐԱՏՅԱՆԸ